

Оригинални научни рад
Dr. Goran Popović¹
Mr. Srđa Popović²

**RESURSNI ASPEKT RAZVOJA TURIZMA
NA NERAZVIJENIM I ZAPUŠTENIM TERITORIJAMA
REPUBLIKE SRPSKE**

-primjenom koncepta integralnog ruralnog razvoja-

Sažetak: Primjenjujući evropske razvojne standarde, Republiku Srpsku i BiH, gotovo u cjelini, možemo definisati kao ruralnu teritoriju. To se posebno odnosi na nerazvijene i zapuštene prostore. Približavanje BiH evropskim integracijama podrazumijeva neophodnost preduzimanja pripremnih radnji čiji je krajnji cilj ulazak u EU. Ovo se posebno odnosi na harmonizaciju sa zajedničkim politikama Unije. Integralni ruralni razvoj je važan faktor evropskih ekonomskih integracija, a razvoj ruralnog turizma njegova ključna komponenta. U ovom radu su identifikovani osnovni materijalni i nematerijalni resursi, neophodni za razvoj ruralnog turizma na nerazvijenim i zapuštenim teritorijama. U Republici Srpskoj postoje značajni neiskorišćeni potencijali u ovoj oblasti. U radu je dokazana pretpostavka, da se primjenom odgovarajućeg modela integralnog ruralnog razvoja, oni mogu staviti u funkciju revitalizacije ruralnih teritorija, ali razvoja društva u cjelini.

Ključne riječi: Evropska Unija, integralni ruralni razvoj, model, resursi, ruralni turizam.

Abstract: By applying the European developing standards Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina can be almost as a rural territory. This regards specially the undeveloped and neglected areas. Being very soon the integral part of the European integration Bosnia and Herzegovina has to make many preparing activities with main target-to achieve the integration into European Union. Most important is the harmonization of the common policies of the Union. The integral rural development is very important factor of the European

¹ Docent na Ekonomskom fakultetu u Banja Luci, tel. 051/430-014, e-mail. tacapopovic@yahoo.com

² Direktor srednjoškolskog centra „Danilo Kiš., u Budvi, tel. 069/061-542

economic integration, and the development of rural tourism his key component. In this activity the basic material and non material resources are identified, wich are indispensable for the rural tourism on the undevelopment and neglected area development. In Republic of Srpska there are very important unused potential in this branch. In this work a presumption is proved, that by applying of appropriate models of the integral rural developent, these models can be put a function of the revitalization non only of those rural territories, but of whole society development as well.

Key Words: European Union, integral rural development, model, resources, rural tourism.

Uvod

Tranzicioni procesi³ su karakteristični za privredne sisteme tzv istočno-evropskih zemalja od kojih se mnoge još uvek nalaze u fazi ekonomskog i socijalnog oporavka. Makroekonomski agregati i parametri pokazuju poražavajuće zaostajanje domaćeg bruto proizvoda, životnog standarda i investicija. Zabrinjavajući su rast inflacije, nezaposlenost, pogoršanje socijalne situacije, veliki unutrašnji i vanjski deficiti i sl. Padom industrijske proizvodnje pogoršana je socijalna slika u celini, a posebno u industrijskim zonama koje su u poslednjih pedeset godina doživele neprirodnu razvojnu ekspanziju. Iako se bivša SFR Jugoslavija po mnogim karakteristikama nije klasificirala u red ortodoksnih socijalističkih sistema, brojne društvene i ekonomske strukturne neusklađenosti su zabeležene na njenim prostorima, pa i u Republici Srpskoj. Uglavnom, sve zemlje su ušle u period dna⁴ ekonomsko-socijalne i opštedruštvene krize iz kojeg su mnoge izašle, a neke su još uvek na donjem stadiju ekonomskog razvoja. Republika Srpska se danas nalazi u veoma osetljivoj razvojnoj fazi. Makroekonomska ekspanzija, brži rast i razvoj, pretpostavljeni su pripremama za formalno-pravni ulazak u evroatlanske integracije i čvrstoj monetarnoj i fiskalnoj politici koje superviziraju relevantne međunarodne finansijske institucije. Zbog toga je zalaganje za primene specifičnih makroekonomskih strategija u ovom trenutku značajno limitirano. S druge strane, Republika Srpska i Bosna i Hercegovina⁵ je prema evropskim standardima u budućnosti predstavljati ruralne evropske teritorije. Zbog toga se nameće potreba adaptiranja i uvođenja pojedinih elemenata koncepta integralnog ruralnog razvoja primenjivog na zemlje članice Evropske Unije⁶. Ideje politike ruralnog razvoja su nastale tridesetih godina prošlog vijeka kroz pokret "životni standard" a najstariji programi su zabilježeni prije pet decenija forsiranjem tzv. "komunalnog razvoja".

³ O savremenim aspektima tranzicionih procesa, primenjivih na privrede Republike Srpske i Bosne i Hercegovine videti više u: Božidar Cerović, Ekonomika tranzicije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.

⁴ Vujo Vukmirica u Ekonomika i državni menadžment, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 387-390, definiše dubinu ekonomskog pada socijalističkih ekonomija kao tzv. "dno pada".

⁵ Isto se odnosi na ostale države nastale raspadom bivše SFRJ.

⁶ EU kao politička, ekonomska i monetarna unija nastala je 1992. u Mاستrihtu fuzijom tri megazajednice Euroatoma, Evropske zajednice za uglj i čelik i EEZ. Ugovor stupio na snagu 1. nov. 1993.

Temelji modernog koncepta u EEZ⁷ postavljeni su 1968. Manšoltovim planom⁸. Evropska politika ruralnog razvoja je unapređivana kroz reforme Strukturnih fondova⁹ i Zajedničke agrarne politike (CAP). Mekšerijeve reforme, Ciljne programe, Lider inicijativu i druge makroekonomske gigantske programe zasnovane na forsiranju politike ruralnog i održivog razvoja. U institucijama EU su potvrdili opredeljenost moderne Evrope za uravnoteženi, multidisciplinarni i ekološki održivi rast i razvoj. Savremeni koncept integralnog ruralnog razvoja je nezamisliv bez institucionalnih pretpostavki iz više razloga među kojima su najvažniji: *Prvo*, neophodno je odrediti prioritete koji će ubrzati razvoj u prvoj fazi primene ovoga koncepta. *Drugo*, pri prelasku na ruralni koncept razvoja strateški ciljevi treba da se povežu sa stvaranjem institucionalnih uslova za realizaciju politike ruralnog razvoja. Tu se, prije svega, misli na zakonske predušlove. *Treće*, utvrđivanje ciljeva uvođenja i primene koncepta ruralnog razvoja treba da bude postavljeno na nivou globalnih i separatnih projekata, ali i različitih subciljeva kao: povećanje obima i kvaliteta usluga (posebno turističkih), odnosno povećanje GDP agregatno i „per capita”, rast standarda, povećanje naseljenosti na napuštenim teritorijama, porast zaposlenosti i drugi ciljevi. *Četvrto*, polazna osnova svih projekata u okviru programa integralnog ruralnog razvoja treba da bude analiza postojećeg stanja ruralnih kompleksa, naročito raspoloživosti prirodnih resursa i drugih faktora.

U Republici Srpskoj, ali i Bosni i Hercegovini nema istraživačkog fundusa koji bi na seriozan način rasvijetlio ključne aspekte tog, prioritarnog problema naprednih društveno-ekonomskih sistema, posebno njegovog važnog segmenta, ruralnog turizma. Rad nema namjeru da dokazuje opravdanost primjene modela ruralnog razvoja u Republici Srpskoj¹⁰, već na resurse i nematerijalne pretpostavke razvoja ruralne turističke privrede, kao realnog faktora ekonomskog i socijalnog preobražaja nerazvijenih i zapuštenih teritorija. Ovo područje je karakteristično po evidentiranim resursima i potencijalima, ali i nedostatku organizovanog koncepta razvoja ruralnih teritorija, posebno osjetljive ekonomske delatnosti kao što je ruralni turizam (integrativno-razvojni faktor ekonomskih promena i komponenta sveobuhvatne revitalizacije sela). Pored toga on mora da iskaže multifunkcionalnost, polivalentnost, inovaciju u tradicionalnom i druge osobine, na osnovu kojih će transformisati ruralni prostor u samoodrživu, ekonomski prosperitetnu i socijalno poželjnu sredinu. U tom kontekstu, najvažnija je kvalitetna interakcija sa poljoprivredom. Na taj način turizam

⁷ Ustanovljena Ugovorom u Rimu 25. 3. 1957. god. O Evropskim integracijama vidjeti više u: Jean-Claude Zarka, Osnovi institucija EU, Gualino Editeur, Paris, 2002, prevod Institut G17 plus, Beograd 2004.

⁸ Njime je po prvi put predviđeno strukturno prilagodjavanje tzv. horizontalnim strukturnim merama, koje će biti finansirane iz fondova Zajednice.

⁹ Strukturne fondove čine: Fond za evropski regionalni razvoj (ERDF); Evropski socijalni fond (ESF); Garantni fond (EAGF)

¹⁰ O opravdanosti primjene koncepta ruralnog razvoja u Republici Srpskoj vidjeti više u: Goran Popović, Moguće opcije teritorijalne i administrativne organizacije ruralnog razvoja u Republici Srpskoj, Naučni skup Poljoprivreda u tranziciji, Ekonomika poljoprivrede, br. 3-4, Beograd, 2004, str.39-53.

obezbeđuje dodatne prihode za ruralne zajednice, povećava zaposlenost¹¹, popravljajući demografsku strukturu i smanjuje migracije u industrijske centre, podiće nivo zdravstvenih, kulturnih, prosvetnih i drugih usluga i dr. Ekonomski položaj stanovnika ruralnih teritorija raste i zbog enormnog povećanja cijena zemlje i povećanja kontakata na industrijskim područjima.

1. Potencijalni resursni konstituenti ruralnog turizma Republike Srpske

*Tradicionalno porodično gazdinstvo*¹². Resursno ograničeno porodično gazdinstvo najčešće poseduje ispod 5 ha obradivog zemljišta. Uloga i značaj takvog gazdinstva u prehrambenom sistemu Republike trebala bi da budu predmet interesa reformisane razvojne politike, sa većim osloncem na ruralno, nego na agrarno. To su takva gazdinstva koja, iako daju značajan doprinos ukupnom prehrambenom sistemu, ipak ne mogu da opstanu u tržišnoj utakmici samo na bazi bavljenja konvencionalnom poljoprivrednom proizvodnjom. Iz toga slijedi zaključak da njihove realne šanse nisu u poljoprivredi, ali jesu „oko poljoprivrede“¹³. Prosperitet malih farmi po modelu „porodični biznis“ omogućava da se ruralna domaćinstva, pored poljoprivredne proizvodnje manjeg obima (ali posebne strukture koju nudi npr. organska poljoprivreda), bave i drugim raznosvrsnim delatnostima kao što su ruralni turizam, zanatske usluge, trgovina i sl. Država se nezavisno od njene izmenjene uloge na deregulisanom tržištu, mora postaviti kao logistički potporni stub strateškog razvoja individualnih poljoprivrednih gazdinstava.

Geografski položaj Republike Srpske obezbeđuje regionalne komparativne prednosti koje omogućavaju razvoj turizma. Njenu teritoriju odlikuje raznolika prirodna sredina, reljef, klima, različiti pojavni oblici voda, raznolik biljni i životinjski svijet predstavljaju bogatstvo i privredni resurs¹⁴. Saobraćajnice koje povezuju Srbiju i Crnu Goru sa Federacijom BiH i Republikom Hrvatskom preko Federacije BiH, prolaze kroz teritoriju Republike Srpske. Nerijetko, one prolaze i kroz ruralne terene, na kojima je moguće organizovati ekonomsku aktivnost ekspanzijom tranzitnog turizma i trgovine.

Šume pored poljoprivrednog zemljišta predstavljaju najznačajniji prirodni resurs ruralne ekonomije. Republika Srpska raspolaže sa 1.247.373 ha¹⁵ šuma i šumskog zemljišta, što iznosi 49% njene teritorije. Procenat šumovitosti iznosi 42%, što je više nego u Srbiji (26%) ili Evropi (29%)¹⁶. Struktura šumskog

¹¹ Razvoj regionalne i lokalne ruralne evropske ekonomije posebno je značajan sa aspekta zapošljavanja žena. Tako "EU rural tourism programmes" pored ekonomske imaju snažnu socijalnu dimenziju.

¹² Osobine gazdinstva su u najvećoj meri određene etnodemografskim karakteristikama i kulturno-istorijskom nasleđju. O tome videti više u: Rajko Gnjato, Goran Trbić, Draško Marinković, Obren Gnjato, Milomir Lojović, Republika Srpska-turistički potencijali, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005, str.43-64.

¹³ Zorka Vujatović Zaki: Razvojne šanse individualnog sektora poljoprivrede u SRJ, objavljeno u "Poljoprivreda u tranziciji", Centar za proučavanje alternativa, Beograd 1999, str. 25.

¹⁴ Rajko Gnjato i drugi u op. cit. djelu, str.17.

¹⁵ Katastar šumskog zemljišta Republike Srpske, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Banja Luka, 2000.

¹⁶ Urbanistički zavod RS, Prostorni plan Republike Srpske, 1996-2015, Banja Luka, 1996, str.15

potencijala ukazuje da samo oko 50% površina otpada na visoke (tzv. ekonomske) šume. Zbog toga postoji potreba adekvatnog gazdovanja forsiranjem viših faza prerade ali i razvijanjem alternativnih privrednih djelatnosti¹⁷ "oko šumarstva" komplementarnih sa ruralnim turizmom.

Vode. Na vodama u Republici Srpskoj¹⁸ postoje pretpostavke za razvoj sportskog ribolova i mogućnost turističke ponude visokog nivoa. Splavarenje na divljim vodama, rafting, ronjenje, kajak, kanu i drugi sportovi upotpunjuju široku lepezu mogućih aktivnosti na vodopotencijalima Republike Srpske. Obilazak pećina, planinarenje, džoging, ronjenje i sl. samo su neke od rekreativnih aktivnosti koje se komponuju uz tradicionalne turističke usluge. U Republici Srpskoj postoje brojna sportsko-rekreativna udruženja koja u kratkom roku mogu prilagoditi svoje aktivnosti tržišnom funkcionisanju i doprineti ekspanziji ruralnog turizma i ugostiteljstva.

Banjsko-rekreativni resursi. Republika Srpska je bogata termalnim vodama, osnove razvoja banjsko-rekreativnog turizma. Zdravstvo, kongresni turizam i druge turističko-ugostiteljske usluge već su afirmisane u banjama Laktaši, Teslić, Dvorovi, Kulaši, Višegrad, Kozarska Dubica i dr. One predstavljaju nukleuse budućeg razvoja turističke privrede na tim područjima. Kombinovanje sa lovnim i ribolovnim turizmom, planinarenjem, konjičkim sportovima, seoskim turizmom, obilaskom istorijskih i verskih objekata implicira multiplikaciju turističkih prihoda (što predstavlja interes institucija ruralnog razvoja, turističkih društava, lokalne zajednice, lokalnih akcionih grupa i dr).

Planinski centri pružaju vrhunske uslove za rekreaciju, planinarenje i bavljenje zimskim sportovima. U njima je neophodno proširiti ponudu, podići nivo usluga i riješiti infrastrukturne probleme. Kako Olimpijski centar Jahorina predstavlja jednog od nosioca razvoja sarajevsko-romanijske regije, neophodno je uložiti značajna finansijska sredstva za revitalizaciju ovog strateškog kompleksa. Ruralni turizam poseduje ogroman resurs u nacionalnim parkovima Kozara i Sutjeska, te prirodnim rezervatima Perućica, Lom, Janj i Bardača.

Lovstvo se može razvijati u šumsko-planinskim i ravničarskim područjima i kombinovati sa ugostiteljstvom, turizmom, seoskim turizmom, saobraćajem, zanatskom djelatnosti i sl. U budućnosti akcenat treba dati na otvaranje rezervata i lovišta koja obezbeđuju najviše svetske standarde. Pažnju treba posvetiti promotivnim aktivnostima i dovođenju stranih gostiju. Brojna su lovna područja u Republici Srpskoj locirana na ruralnim teritorijama, čime se stvaraju pretpostavke za njihov ubrzani razvoj¹⁹. U ovu oblast je neophodno ulagati nove investicije, ali je još važnije obezbijediti koordiniranu aktivnost na primeni integralnog koncepta ruralnog razvoja.

Kvalitet ishrane i organska poljoprivreda. Orijehtacija na organsku poljoprivredu (donosi veći dohodak zbog viših cijena i izvoznih mogućnosti) poslednjih

¹⁷ Sekundarna prerada drveta, lov, planinarenje, rekreativne aktivnosti, prikupljanje, sušenje, ekstrakcija i pakovanje šumskih plodova, proizvodnja supstrata, izrada potrepština i suvernira od drveta itd.

¹⁸ Rajko Gnjato i drugi u op. cit. djelu: "RS odlikuju ravničarske, planinske i rijeke karstnih prostora, znatan broj prirodnih i vještačkih jezera, kao i termalnih i mineralnih izvora", str.31.

¹⁹ Na prostoru Republike Srpske lovne površine obuhvataju oko 2 miliona hektara, od čega se skoro jedna polovina nalazi na šumskom zemljištu (Prostorni plan Republike Srpske, str.53.)

decenija postaje antipod konvencionalnoj poljoprivredi zasnovanoj na hemijskoj proizvodnoj strategiji koja je promovisana u „zelenoj revoluciji” 1960-tih pod nazivom „hrana-siromaštvo-populacija”.²⁰ Hemijska strategija u proizvodnji hrane, uz širu primjenu industrijskih metoda omogućila je enormno povećanje količine i produktivnosti poljoprivredno-prehrambenih kapaciteta, ali je ugrozila njen kvalitet. Organska poljoprivreda se oštro suprotstavlja novolansiranom programu proizvodnje genetski modifikovane hrane. Otuda se protagonisti organske poljoprivrede mogu svrstati u vizionare novog modela proizvodnje hrane po kome će prepoznatljiv znak za 21. vijek biti upravo kvalitet hrane. Organska poljoprivreda, koju često nazivaju „*eko proizvodnja hrane*” podrazumeva strogo definisane standarde u korišćenju hemijskih inputa i to na čistim ekološkim prostorima²¹. Moguća je samo uz korišćenje intenzivno-radne tehnologije i prirodnih pospešivača produktivnosti i kao takva, pogodna je za manja gazdinstva koja raspolažu sa viškovima radne snage. Republika Srpska poseduje uslove za primjenu ovakvog modela poljoprivrede, komplementarnog sa konceptom integralnog ruralnog razvoja Unije.

U prilog ovoj tvrdnji idu istraživanja koja su već vršena za područje BiH.²² Povoljni faktori u Republici Srpskoj su prirodni uslovi i raspoloživa radna snaga (nalazi se u nezaposlenoj radno sposobnoj populaciji) na ruralnim područjima čija domaćinstva raspolažu manjim zemljišnim posedima, posebno onim koji su smešteni u blizini ekoloških zona. Limitirajući faktori proizlaze iz nepostojanja odgovarajućih institucionalnih okvira koji bi omogućili lansiranje ideja i podrške razvoja organske poljoprivrede. Kao pogodne kanale prodaje trebalo bi podsticati marketinške kooperative merama regionalne i lokalne uprave kao: obezbeđenje povlašćenog položaja, iznajmljivanje poslovnog prostora, regresiranje inputa, niže stope poreza na promet, subvencionisanje izvoza preko objedinjenog (na primer kooperativnog) lanca proizvodno-prometnih asocijacija organske hrane i sl.

Nevladine organizacije-osnova „lokalnih akcionih grupa”. U Republici Srpskoj postoje brojne nevladine organizacije. Deo njih se bavi društvenim pitanjima socijalnog, demografskog i ekološkog karaktera. Zajedno sa istraživačkim, granskim, sportskim i rekreativnim udruženjima oni će činiti embrion stvaranja lokalnih akcionih grupa (LAGs), koje imaju fundamentalnu ulogu u afirmaciji, projiciranju, implementaciji i kontroli ruralnih projekata u EU. Lokalne akcione grupe su punu afirmaciju dobile kroz realizaciju programa

²⁰ Institucionalizacija organske poljoprivrede izvršena je 1972. godine osnivanjem Međunarodne federacije za organsku poljoprivredu (International Federation of Organic Agriculture Movements – IROAM).

²¹ Proizvodi organske poljoprivrede u Evropskoj uniji (koji su zvanično sertifikovani na tržištu) tretirani su u "EU regulativa br. 2092/91"

²² Rezultati istraživanja su obrađeni u studiji „Perspektive BiH tržišta organskih proizvoda” koja je objavljena u knjizi „Vodič za ocjenu kvaliteta informacija o poslovnom okruženju”, BETA, Sarajevo 2002 (vidjeti više: Mr Nikolić Aleksandra i saradnici, Organska poljoprivreda kao pokretač održivog ruralnog razvoja u Bosni i Hercegovini, objavljeno u „Proizvodnja hrane - činilac regionalne interpretacije na Balkanu”, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd 2002, str. 283-293).

ruralnog razvoja Leader I i kasnije, ambiciozniji Leader-a II i III²³. Lokalne akcione grupe u EU realizuju stotine projekata²⁴ ruralnog razvoja na: (a) unaprjeđenju ruralnog agroturizma; (b) poboljšanju uslova života, jačanju lokalnih servisa i reinovaciji sela; (c) zaštiti životne okoline; (d) organskoj poljoprivredi i diversifikaciji proizvodnje hrane; (e) agrodiverzifikaciji i razvoju novih aktivnosti u tercijalnom sektoru. Dakle, lokalne akcione grupe sublimiraju multidisciplinarnu aktivnost ruralnog razvoja, uključujući i ruralni turizam, kao njegovu važnu komponentu. Republika Srpska ima sve resursne i institucionalne pretpostavke za razvoj i selekciju kvalitetnih LAGs. Pored ovih, postoji još čitav niz prirodnih i društvenih faktora koji mogu uticati na ubrzani razvoj nerazvijenih i zapuštenih teritorija izborom adekvatne strategije privrednog razvoja.

2. Razvoj turizma na ruralnim prostorima Republike Srpske - šanse i perspektive

Turizam kao dio ruralne ekonomije pokazuje rastući trend u svim zemljama gde se primenjuje model ruralne industrijalizacije. On se temelji na specifičnostima konkretnog područja i javlja se u različitim komponentama kao: *seoski, planinski, zdravstveno-rekreativni, sportski, lovni, eko turizam i dr.* Pošto ruralni, kao nov model razvoja podrazumijeva održivost ekonomske i prirodne strukture (uključuje i ekološku komponentu), logično je da se danas u svijetu forsiraju ideje ekoturizma. U tom smislu ekoturizam se definiše kao „odgovorno putovanje u oblasti prirode kojim se čuva životna sredina i podržava blagostanje lokalnog stanovništva”.²⁵ Iz ove definicije proizilazi da je ekoturizam povezan sa opcijama zasnovanim na prirodi (što uključuje ruralne elemente) ali su one najznačajnije sa seoskom tradicionalno komponentom.

Seoska privreda (ruralna ekonomija) je termin novijeg datuma vezan za model privrednog rasta i zasnovan na izboru različitih djelatnosti, raznovrsnosti ponude i bogatstvu ideja u širenju agrobiznisa „oko poljoprivrede”, razvoju ostalih djelatnosti a posebno ekspanziji turizma i ugostiteljstva. Upravo širina djelovanja daje seoskoj ekonomiji velike mogućnosti u izboru poslovnih aktivnosti, u kojima, ili nema značajnije konkurencije velikih firmi, ili se razvijaju djelatnosti sa ekskluzivitetom ponude, zanatskom umešnosti, autohtonim robama i uslugama i sl.

Ekonomija ruralnog turizma može obezbijediti povoljniji odnos novostvorene vrijednosti i troškova nego klasične ekonomske djelatnosti.

Razvoj seoske ekonomije zahteva odgovarajuću zakonsku regulativu. Ruralnim područjima na kojima su locirani ovi kapaciteti, treba obezbijediti specijalne tretmane (posebno pogodnosti u poreskoj politici i davanju koncesija).

²³ Leader programi promovišu transnacionalnu kooperaciju i razmenu informacija i iskustava preko mreže Rural Europe, Leader European Observatory, Brisel.

²⁴ Evropska Komisija i Leader inicijativa su 1997. god. organizovale Simpozijum u Briselu (1200 stručnjaka iz 27 zemalja) o provođenju zajedničke politike ruralnog razvoja. Predstavljeno je 800 programa ruralnog razvoja i otvoren put ambicioznijim projektima Leader II i III.

²⁵ Vidjeti više: Megan Epler Wood, Ekoturizam-principi, postupci i politike za održivost, Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT), Beograd 2002.

Ove i druge stimulatívne mere treba da ohrabre investitore. Neophodna je intenzívna aktivnost, inicijativa i kreativnost državnih i lokalnih zajednica.

Nesporno je da selo u novim društveno-ekonomskim uslovima zahtijeva modernu razvojnu i egzistencijalnu doktrinu. Raspoloživi a neiskorišćeni resursi mogu se staviti u funkciju rasta i razvoja ukoliko se definiše nova razvojna strategija. Selo, kao resurs daje makroekonomske rezultate samo ukoliko se seriozno determinišu novi integralni razvojni planovi i definiše stimulatívna zakonodavna ambijent. Konačno, nova razvojna doktrina sela treba da eliminiše urbane i ruralne autizme, uspostavljaúći simbiozu razvijenih industrijskih centara i nerazvijenih i zapuštenih seoskih teritorija. Multifunkcionalnost koncepta ruralnog razvoja obezbeđuje sve uslove za uravnoteženi privredni rast, kako ruralnih područja, tako i nacionalne privrede u celini. Harmonizacija „multifunkcionalne poljoprivrede” podrazumijeva zaokruženu seosku privredu koju osim poljoprivrede čini niz djelatnosti međusobno povezanih na bazi raspoloživih prirodnih, materijalnih i ljudskih resursa²⁶.

Mogući oblici organizovanja u seoskoj privredi su seosko gazdinstvo, zadruga, ali i mala, srednja i porodična (mikro) preduzeća. Mala i porodična preduzeća na seoskim teritorijama su fleksibilne ekonomske jedinice, čiji je prevashodni zadatak objedinjavanje slobodne radne snage i raspoloživih prirodnih resursa u cilju stvaranja novog društvenog proizvoda. Ona se mogu formirati u okvirima postojećih domaćinstava sa relativno niskim ulaganjima po zaposlenom.

Turizam na ruralnim područjima Republike Srpske ima veliku razvojnu šansu, posebno zbog toga što se ruralna područja prostiru u različitim klimatskim zonama i pokrivaju oblasti u kojima se smenjuju brdsko-planinski pejzaži, banjsko rekreativni centri, šume, korita rijeka, zimski centri, nacionalni parkovi, jezera, prašume i sl. što ukazuje na bogatstvo i različitost turističke ponude koju ruralne teritorije Republike Srpske mogu da pruže. Raznovrsnost prostora Republike Srpske je pogodna za razvoj svih vidova ruralnog turizma, kako u sadašnjoj eksploataciji ruralnih turističkih resursa, tako i budućih ruralnih projekata koji će se zasnivati na konceptu evropskog integralnog ruralnog razvoja²⁷.

Turizam kombinovan sa celokupnom ponudom seoske privrede, zanatstvom, organskom proizvodnjom hrane, lovom, ribolovom, zdravstvenim i sportskim turizmom, ekstremnim sportovima, konjarstvom, proizvodnji rukotvorina i etno proizvoda, preradi poljoprivrednih proizvoda na tzv. “domaći način” trgovinom, uzgoju i preradi ljekobilja itd. predstavlja osnovnu polugu seoske ruralne ekonomije. Uspešnost razvoja seoske privrede zavisi od inicijativa lokalnih zajednica i planiranja institucija ruralnog razvoja i vladinog sektora. Seoski turizam, kao segment ruralnog turizma, kombinovan sa lovom, ribolovom i

²⁶ Zorka Zakić, Zbornik Selo u novim razvojnim uslovima, Tranzicija i selo, Ruralni razvoj među prioritetima harmonizacije sa EU, Udruženje urbanista Srbije, Beograd, 2003, str.1-10.

²⁷ O savremenim iskustvima u ovoj oblasti vidjeti više u: Goran Popović, Evropska iskustva u primjeni koncepta ruralnog razvoja, Ekonomika poljoprivrede 1-2, Beograd, 2004, str.45-59; i u Goran Popović, Iskustva SAD u razvoju manje razvijenih teritorija primenom mera ruralne politike, Acta Economica, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2005.

drugim faktorima ruralnog razvoja predstavlja autentičnu razvojnu šansu nerazvijenih i zapuštenih područja. Da bi šansa postala realnost potrebno je još mnogo uraditi (počev od investiranja, kategorizacije konačišta, uređenja infrastrukture itd.) od obuke lokalnog stanovništva u pružanju svih vrsta usluga koje prate seoski turizam, trgovinu i ugostiteljstvo, do obuke menadžera, vodiča, turističkih radnika i ostalih zanimanja koja mogu organizovati atraktivne turističke programe i destinacije.

Da bi se realizovala ideja stvaranja bruto domaćeg proizvoda iz turističke delatnosti kao cjeline, neophodno je izvršiti prekompoziciju prostora, u smislu prostornog i urbanog prilagođavanja novim zahtevima. Nesporno je da se u Republici Srpskoj, kao i u celoj BiH, prostiru predivni krajolici, koji su poslednjih decenija značajno narušeni, zbog nedostatka zakonski definisanog okvira i divlje gradnje. Neophodno je donošenje odgovarajuće zakonske regulative, a potom angažovanje institucija ruralnog razvoja, lokalnih akcionih grupa, nevladinih organizacija, organa republičke i opštinskih vlasti i dr. Njihov zadatak bi bio obezbediti estetsko prilagođavanje tih prostora potrebama turističke privrede.

Ruralna trgovinska delatnost je veoma značajna sa aspekta kanalisanja robno-novčanih tokova i specifičnosti trgovinske delatnosti na ruralnim područjima (snabdijevanje materijalima za normalno funkcionisanje poljoprivredne proizvodnje i drugih djelatnosti npr. turizma i ugostiteljstva). *Komunikacije* na ruralnim područjima su preduslov razvoja (izgradnja saobraćajnica i razvoj telekomunikacija). Internet povezivanje i izrade baza podataka za pojedina područja, institucije i druge faktore ruralnog razvoja su neminovan proces. *Zdravstvena zaštita* ima poseban značaj na ruralnim područjima. Neophodno je izvršiti gradaciju nivoa usluga, a zatim podići kvalitet u onim regionima u kojima se predviđa ubrzan razvoj ruralnog turizma, kako bi se budućim konzumentima turističkih usluga zdravstvena zaštita ponudila u skladu sa svetskim standardima. Poseban koncept razvoja zdravstva treba predvideti na područjima na kojima postoje uslovi za razvoj banjsko-rekreativnog turizma. Osim zdravstvene zaštite, na ruralnim prostorima je neophodno ohrabrivati razvoj veterinarskih službi radi pružanja usluga zdravstvene zaštite životinjama i segmentu turističkih usluga baziranih na lovu.

Obrazovanje i permanentna obuka predstavljaju najvažniju, čak fundamentalnu aktivnost koju treba forsirati u okvirima primjene modela ruralnog razvoja.

Agencije za standardizaciju, klasifikaciju i sertifikaciju bave se harmonizacijom i standardizacijom revitalizacije ruralnog kompleksa. One su neophodne zbog monitoringa turističko-ugostiteljskih usluga, praćenja kvaliteta proizvoda sa ekološki čistih područja, kontrolu sadržaja voda i sl. Neophodno je predvidjeti i pravo zaštite geografskog porijekla, odnosno lokaliteta, čime se obezbeđuju garancije veze između kvalitativnih karakteristika ruralnih roba ili usluga i geografskog područja sa kojeg potiču.

3. Zaključak

Kao što je poznato model razvoja zasnovan na ruralnom konceptu ima za cilj da valorizuju, ne samo poljoprivredu kao nukleusa ruralnog razvoja, već da ostvari komplementarnost i potpuno korišćenje kapaciteta svih privrednih, ali i neprivrednih djelatnosti koje na bilo koji način mogu biti vezane za poljoprivrednu proizvodnju i život na ruralnim teritorijama. U tom smislu, pojavljuje se lepeza aktivnosti koje su posredno ili neposredno vezane za agrarnu proizvodnju. Ruralni turizam pruža velike mogućnosti kombinovanja privrednih aktivnosti sa drugim ruralnim i neruralnim delatnostima. Sve one, osmišljenom razvojnom politikom mogu dovesti do samoodrživog i profitabilnog nivoa razvijenosti uz poštovanje ekološke i samoodržive ravnoteže. S druge strane one obezbeđuju nova radna mesta na ruralnim zapuštenim ili nedovoljno razvijenim područjima. Kada je riječ o ruralnom turizmu, treba naglasiti da je mogućnost zapošljavanja ženske radne snage u ovoj oblasti veća nego u drugim segmentima ruralne ekonomije. U prvoj fazi implementacije koncepta ruralnog razvoja očekuje se podrška društvene zajednice i međunarodnih asocijacija, u različitim oblicima pomoći, od finansijske do tehničke, ali i edukativne. Međutim, u kasnijim fazama pune implementacije očekuje se funkcionisanje sistema na samoodrživim osnovama, tj. na principima profitabilnosti svih privrednih aktivnosti koje proizilaze iz ovakvog modela razvoja.

U brojnim uslužnim, pomoćnim i ostalim komplementarnim delatnostima koje egzistiraju uz poljoprivrednu proizvodnju, ne nameću se najstroži tržišni uslovi kao za industrijske i robe široke potrošnje. Velike kompanije funkcionišu na principima velikih brojeva i narastajuće centralizacije, dok razuđenost malih preduzeća u delatnosti "oko poljoprivrede" i njihova mala ekonomska snaga obezbeđuju proporcionalno manji profit, ali i rizik od globalne konkurencije. Klasična poljoprivreda se nalazi (nalaziće se i dalje) u hiperkonkurentskom ambijentu svetske trgovine poljoprivrednih proizvoda i upravo iz tih razloga treba tražiti šansu u razvoju djelatnosti koje su naslonjene na poljoprivrednu proizvodnju. Pored toga, oštre uzanse što sužavaju manevarski prostor u subvencioniranju klasične poljoprivredne proizvodnje. To su najvažniji razlozi zbog kojih se mora "otvarati prostor" za razvoj lokalnih preduzetničkih inicijativa i ulaganje malih i srednjih (domaćih i stranih) investitora u ruralnu turističku privredu. U ovom radu su potvrđene pretpostavke, da se kombinacijom različitih privredno-uslužnih i socijalnih aktivnosti, koje pruža koncept ruralnog razvoja, može revitalizirati privredni prostor, jedne, u evropskim razmerama male i nedovoljno razvijene privrede.

Literatura

1. Božidar Cerović, *Ekonomika tranzicije*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.
2. Vujo Vukmirica: *Ekonomiks i državni menadžment*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
3. Jean-Claude Zarka, *Osnovi institucija EU*, Gualino Editeur, Paris, 2002, prevod Institut G17 plus, Beograd 2004.
4. Goran Popović, *Moguće opcije teritorijalne i administrativne organizacije ruralnog razvoja u Republici Srpskoj*, Naučni skup *Poljoprivreda u tranziciji*, *Ekonomika poljoprivrede*, br. 3-4, Beograd, 2004.
5. Rajko Gnjato, Goran Trbić, Draško Marinković, Obren Gnjato, Milomir Lojović, *Republika Srpska-turistički potencijali*, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005.
6. Zorka Vujatović Zakić: *Razvojne šanse individualnog sektora poljoprivrede u SRJ*, objavljeno u "*Poljoprivreda u tranziciji*", Centar za proučavanje alternativa, Beograd 1999.
7. *Katastar šumskog zemljišta Republike Srpske*, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Banja Luka, 2000.
8. *Urbanistički zavod RS, Prostorni plan Republike Srpske, 1996-2015*, Banja Luka, 1996.
9. "*Perspektive BiH tržišta organskih proizvoda*" u knjizi "*Vodič za ocjenu kvaliteta informacija o poslovnom okruženju*", BETA, Sarajevo, 2002.
10. Nikolić Aleksandra i saradnici, *Organska poljoprivreda kao pokretač održivog ruralnog razvoja u Bosni i Hercegovini*, objavljeno u "*Proizvodnja hrane - činilac regionalne interpretacije na Balkanu*", Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2002.
11. Zorka Zakić, *Zbornik Selo u novim razvojnim uslovima, Tranzicija i selo, Ruralni razvoj među prioritetima harmonizacije sa EU*, Udruženje urbanista Srbije, Beograd, 2003.
12. Megan Epler Wood, *Ekoturizam-principi, postupci i politike za održivost*, Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT), Beograd 2002.
13. Goran Popović, *Evropska iskustva u primeni koncepta ruralnog razvoja*, *Ekonomika poljoprivrede 1-2*, Beograd, 2004.
14. Goran Popović, *Iskustva SAD u razvoju manje razvijenih teritorija primenom mera ruralne politike*, *Acta Economica*, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2005.

RESOURCE ASPECT OF THE TOURISM NON DEVELOPED AND NEGLECTED TERRITORIES OF REPUBLIKA SRPSKA, BY THE APLICATION OF THE INTEGRAL RURAL DEVELOPMENT CONCEPT

SUMMARY

Republika Srpska is in the harmony phase of the social-economics and the political system, according to the best developed society norms, and particularly the standards of European Union. Almost the whole territory of the Republika Srpska, as well as Bosnia and Herzegovina, at the moment of the integration, will present the rural area of the united Europe. Because of that, already now it is gradually to introduce the model of the integral rural developmant of the European Union into our economic life, and particularly the rural tourism as one of its the most propulsive segment. Valorizing the factors that effect to the tourism development at the nondeveloped and neglected territories European countries, we can conclude that Republika Srpska has important potentials in this field. The multifunction of the rural tourism, diversity of the natural environment, available labour and other resourses, point out to the necessity of the quicker adaption and implementation of the European rural policy and the rural tourism at the our area.